

KISWAHILI

DARASA LA SABA

LUGHA: **MUHULA WA KWANZA**

Ufahamu: sauti ya ukimwi

Kuchambua picha kwenye ufahamu

Kusoma ufahamu kwa kutumia mbinu ainati

Kuchambua maudhui

Kutambua na kujadili misamiati kwenye ufahamu

Kueleza maana ya misamiati

Kutunga sentensi kwa kutumia misamiati

Sarufi: matumizi ya 'kwa'

Ni kiambishi ambacho hutumika kuleta dhana mbalimbali

Kwa inafaa itumike ipasavyo

Usitumie kwa kama kihusishi cha mahali kama vile kwa duka

Mifano

KKD UK 80-82

MUFTI UK 98-100

KURUNZI UK 134

Kusikiliza na kuongea: nyimbo

Ni mbinu ya kuyapanga maneno ili yawe na sauti ya urari

Nyimbo huwa na nasaha, ujumbe, wazo au mafunzo Fulani

Nyimbo zisipotumika vizuri huweza kuvuruga maadili, heshima na usawa katika jamii

Mufti uk 102-103

Kuandika: hati nadhifu

Hati ni muhimu katika uandishi

Mwanafunzi aweze kufanya mazoezi mara kwa mara ili aboreshe hati yake

Azingatie miundo ya herufi mbalimbali

Anakili au asikilize maneno sentensi au aya mbalimbali

Msamiati: vitawe

Vitawe ni maneno yaliyo na maana zaidi ya moja

Hutokana na neno tawi

Neno moja linaweza kutumiwa kuleta maana tofauti na nyingine

Mfano

Somo - mpango wa mafundisho ya elimu

Mtu wa jina moja na mwengine kunga unyogoni

Asilia

Kurunzi 7 uk 19-20

Mufti 7 uk 104

Kkd 7 uk 75

Kusoma: maktaba

Maktaba ni mahali maalum ambapo vitabu huhifadhiwa

Vitabu hivi huwezwa kugawanywa kulingana na malengo, matumizi na viwango vya wasomaji

Vinaweza kuwa ni vya handithi, vitendawili, mashairi na mazoezi

Mwalimu atenge muda maalum ili mwanafunzi awe na uzoefu wa kusoma

Asilia

Kurunzi uk 72-73

Mufti uk 106

Sarufi: mnyambuliko wa vitenzi

Huku ni kuvibadili vitenzi kwa kurefusha viambishitamati ili kuleta kauli mbalimbali

Kauli hizi ni

Tendana: uma - umana

Tendesha: lala – laza

Tendeka: Lima – limika

mwanafunzi sharti atumie kamusi sahih kwa marejeleo

Asilia

Mufti uk 106-108

Kurunzi uk 20 – 21

Kusikiliza na kuongea: shairi

Ni tungo wa kisanaa unaozingatia kanuni au arudhi za ushairi

Arudhi hizi ni kama

Idadi ya silabi

Vina

Mishororo

Beti

Shairi huwa na ujumbe mafunzo na maudhui

Lazima liwe na urari na mtiririko wa mawazo

Mufti uk 109

Kurunzi82-83

Kuandika: sentensi

Sentensi ni mpangilio wa maneno ili pawe na mtiririko na mshikamano mwafaka

Kuna sentensi za aina mbalimbali

Mwanafunzi aweze kutunga sentensi kwa kufuata mpangilio unaofaa

Mufti uk 110

Msamiati: tarakimu

Ni herufi za hesabu zinazoonyesha idadi Fulani

Mwanafunzi aweze kujua tarakirimu zaidi ya milioni moja na akipewa maneno aweze kuandika

Mufti uk 111-112

Kurunzi uk 112-113

Kkd uk 68-69

Ufahamu: matibabu

Kuchambua na kutaja yaliyomo katika mchoro

Kusoma ufahamu kwa kutumia mbinu ainati

Kutambua misamiati na maana yake na kutunga sentensi sahihi

Kuchambua maudhui

Mufti uk 114-117

Sarufi: mnyambuliko wa vitenzi

Kurejelea kauli mbalimbali za mnyambuliko hasa kauli ya kutendesha

Wanafunzi wataje vitenzi mbalimbali vinavyowatatanisha

Mwalimu asisitize kuhusu kauli ya kutendesha

Mufti uk 117

Kkd uk 92

Kusikiliza na kuongea: methali

Ni aina ya semi

Ni mtungo wa maneno wenye maana fiche

Mwanafunzi aweze kujua jinsi ya kukamilisha methali alizopewa

Mfano

Macho hayana _____

Chovya chovya humaliza _____

Kitanda usichokilalia _____

Mufti uk 103

Kkd uk 117

Kuandika: imla

Imla humpa mwanafunzi mazoezi ya tahajia, uakifishaji, usikivu wa kina na hati bora

Mwanafunzi atasomewa maneno na sentensi na mwalimu

K k d uk 82

Msamiati: utaifa

Ni majina ya watu yanayoonyesha uhusiano uliopo baina ya watu nanchi zao

Kuna watu walio na majukumu, mitazamo na uhusiano wa aina mbalimbali

Uhusiano huu unaweza leta matokeo hasi au chanya

Mfano

Mlowezi – anayehama nchi nyinginena kukaa huko

Mzalendo – anayependa nchi yake kwa dhati nay u tayari kuitetea

Mufti uk 119-120

Kurunzi uk 78 k k d uk 77

Ufahamu: jinamizi la sukuma wiki

Kuchambua picha vitabuni

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kuchambua maudhui na msamiati uliotumika

Kutungua sentensi kwa kutumia msamiati uliopewa

Mufti uk 122-123

Sarufi: tanakali za sauti

Ni maneno yanayoonyesha au kuiga milio ya sauti, hali Fulani, sura au vitendo mbalimbali

Hutumia kuisitiza namna vitendo vilivyo, vinavyotendeka au kitakavyotendeka

Mfano

Funika gubigubi!

Papatika papatupapatu!

Kula fyu!

Kuregea regerege!

Mufti uk 124-125

K k d uk 117-118

Kusikiliza na kuongea: hotuba – zimwi la ukumwi

Wanafunzi wasome makala na kuelewa

Wachambue ujumbe uliomo kwenye makala

Wajifunze mambo muhimu

Mufti uk 125-127

Kuandika: mashairi

Mwanafunzi ajue arudhi zote za shairi

Azitumie arudhi hizo kutungia mashairi ya tathlitha na tarbia

Mufti uk 127

K k d uk 149

Msamiati: vitawe

Ni maneno yaliyo na maana zaidi ya moja

Mifano

Mbuzi – mnyama mdogo wa nyumbani

Chombo au kifaa cha kukunia nazi

Mwalimu aorodheshe vitawe zaidi

Mufti uk 127-128

Ufahamu: chuki

Kuchabua mchoro kwenye vitabu

Kusoma na kuuelewa ufahamu

Kuchambua ujumbe mkuu, msamiati na tamathali zilizotumiwa

Kutunga sentensi wakitumia misamiati

Mufti uk 130-132

Sarufi: matumizi ya vihusishi 'katika' na kiambishi tamati –ni'

Katika na –ni ni vihusishi vinavyotumiwa kumaanisha ndaniya

Vihusishi hivi havitumiwi pamoja katika sentensi

Mfano

Ingia katika darasani ni kosa

Ingia darasani au ingia katika darasa ni sahihi

-ni huambishwa kwenye nomino za kawaida kisha nomino hiyo huorodheshwa katika ngeli ya PAKUMU

Katika hutumiwa kuleta maana ya

Miongoni mwa

mtu mmoja katika wale ni mgonjwa

wakati

Tutakuwa na likizo katika mwezi wa Aprili

Ujumla wa vitu

Wote walishiriki katika michezo hiyo

Mufti uk 132-134

K k d uk 122

Kusikiliza na kuongea: mchezo wa kuigiza

Ni hali ya kusema, kutenda na kuonyesha matukio kwa njia ya sanaa

Vitendo, milio na sauti na mavazi hutilia mkazo yale yanayoigizwa

Lengo huwa ni kutoa funzo Fulani

Mufti uk 135-139

Kurunzi uk 84-85

Kuandika: handithi fupi

Wanafunzi waandike handithi fupiwakirejelea mchoro

K k d uk 144

Msamiati: tarakimu 5,000,000-6,000,000

Wanafunzi waweze kuandika tarakimu kati ya 5,000,000 – 6,000,000 kwa maneno na nambari

Sharti waweze kutumia maneno kama laki, milioni , elfu

Uakifishaji mwafaka utumiwe

Mufti uk 139-140

Ufahamu: ufundi wa insha

Kuchambua picha vitabuni

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kutaja na kuorodhesha misamiati na maana yake

Wanafunzi watunge sentensi wakitumia misamiati

Wajibu maswali

Mufti uk 142-144

Sarufi: alama za uakifishaji

Ni alama zinazotumiwa ili kuwasilisha nia halisi na maana kamili ya kwenye maandishi

Alama hizi pia hufanya kusomeka kwa sentensi kuwa rahisi

Mfano

Nusukoloni /semikoloni/nukta kipumuo ;

Hutumiwa kuunganisha mawazo mawili

Mfano

Ninataka kuondoka mapema ;sipendi kuchelewa

Koloni/nuktambili/nukta pacha :

Hutumiwa kuonyesha orodha ndefu

Mfano

Nenda ununue vutu vifuatavyo:maziwa, mkate, sukari, mafuta na chumvi

Mufti uk 144-145

Kurunzi uk 123-125

Kusikiliza na kuongea: makala

Kusoma makala kwa kina

Kuelewa ujumbe mkuu

Kujadili kuhusu mbinu bora za kuepuka kuathirika na manbo yanayochangia kuzorota kwa maadili

Kutaja vyombo vya kisasa vinavyochangia kuzorota kwa maadili

Mufti uk 145-146

Kuandika: imla

Kuandika maneno yenye sauti f, v, l, r, g, k

Wasikilize maneno kwa umakinifu ili wayaandike kwa usahihi

Watunge sentensi eakitumia maneno hayo

Msungi uk 133

Msamiati: viwandani

Viwanda ni mahali ambapo bidhaa, vitu, mashine na vipuri mbalimbali huundiwa

Huwa na mitambo mbalimbali

Mitambo na mashine hurahisisha kazi

Mifano

Fuawe

Chombo cha mhunzi anachowekea chuma anachokifua

Kreni/kirini

Mashine nzito ya kuinulia mizigo mizito hasa bandarini

Mufti uk 147-148

Tujivunie uk 120-121

Shairi: daladala

Wanafunzi waelewe kanuni za ushairi

Walighani shairi walilopewa

Kuuchambua ujumbe katika sentensi hiyo

Kuchambua msamiati uliotumiwa

Kujibu maswali yaliyotolewa

Mufti uk 150

Sarufi: ukubwa, udogo na wastani wa nomino

Ukubwa ni hali ya kukuza nomino na udogo ni hali ya kudunisha nomino

Wastani ni hali ya kawaida ya nomino

Nomino katika ukubwa huwekwa katika ngeli ya LI – YA na nomino katika hali ya udogo huwekwa katika ngeli ya KI – VI

Zipo kanuni ambazo hutumiwa

Noino zenye silabi mbili- dodosha moja

Mtu- jitu

Nomino zinazoanza kwa ki dodosha ki pachuka ji

Kiatu – jiatu

Mufti uk 151-152

K k d uk 132, 148

Kusikiliza na kuongea:shairi – ngonjera

Wanafunzi waweze kuigiza shairi walilopewa

Kuchambua ujumbe uliomo

Kueleza aina ya shairi na msamiati uliopo

Kujibu maswali

K k d uk 146

Kuandika: imla

Mwalimu awesomee wanafunzi aya kasha wandike madaftarini

Wafanye masahihisho

Tujivunie uk 17

Msamiati: viumbe vya kike na kiume

Hii ni hali ya jinsia au uana

Viumbe vyenye uhai huwa vya kike au kiume

Sharti viambatanishwe vinavyofaa

Mfano

Mkewe – mumewe

Jike – dume

Halati – mjomba

Mufti uk 154-155

Kurunzi uk 69

Kusoma: makala magazetini na majarida

Kusoma makala katika vitabu

Kuchambua picha katika kitabu

Kutaja mambo muhimu katika magazeti na majarida

Tofauti kati ya majarida na magazeti ni kuwa magazeti huchapishwa kila siku lakini majarida

huchapishwa baada ya muda Fulani

Kuchambua msamiati uliotumiwa

Kujadili na kujibu maswali

Mufti uk 157-158

Sarufi: sifa kutokana na vitenzi

Ni kuunda maneno yenye kivumishi au kusifu nomino kutoka kwenye viarafa

Sifa hizi huwa ni herufi kama f, v, mw

Mfano

Amini – mwaminifu

Sikia- sikivu

Tii – tiifu

Dhulumu – dhalimu

Mufti uk 158-159

Kusikiliza na kuongea: uso unasingiziwa

Kusoma makala na kuelewa

Kuchambua ujumbe kutoka kwa makala

Kuchambua msamiati uliotumika na kutunga sentensi

Kujibu maswali

Mufti uk 159-161

Kuandika: imla

Kusikilia kwa umakinifu maneno yatakayosomwa

Kuandika kwa usahihi na hati nadhifu

Mufti uk 161

Msamiati: tarakimu 6,000,000 – 7,000,000

Mwanafunzi aweze kuandika tarakimu kati ya 6,000,00 – 7, 000,000

Kuweza kuandika kwa maneno na tarakimuna pia kuorodhesha milioni, laki, elfu

Mufti uk 162

Ufahamu: ajira za watoto

Kuchambua picha vitabuni

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kutambua msamiati uliotumiwa na kutunga sentensi sahihi

Kujibu maswali uliyopewa

Mufti uk 164-166

Sarufi: virejeshi

Kuorodhesha ngeli mbalimbali na majina katika ngeli hizo

Kuorodhesha virejeshi pamoja na noino katika ngeli hizo

Kutunga sentensi kwa kutumia virejeshi hivyo

Mufti uk 166

Kusikiliza na kuongea: vitendawili

Aina ya fumbo ambapo mtegaji analifahamu jibu

Majibu ya vitendawili yanahitaji Yule aliyetegewa aliwazie tena jawabu lake

Huanza hivi

“kitendawili” anayetega

“tega” anayetegewa

Iwapo atashindwa kupeana jawabu sahihi sharti apeane mji Fulani

Mfano

Kuku wangu katagia mibani – nanasi

Ajilinda bila silaha – kinyonga

Mufti uk 166

K k d uk 88

Kuandika: methali

Kuorodhesha methali mbalimbali na kutumia majina kutunga sentensi

Mfano

Ganda – ganda la muwalajana, chungu kaoana kivuno

Kiatu – baniani mbaya kiatu chaje dawa

Mufti uk 103

K k d uk 167

Msamiazi: watu na kazi zao

Watu hufanya kazi mbalimbali

Ni sharti tuheshimu kila aina ya kazi

Mfano

Kungwi – anayefundisha kunga za nyumbani

Haali – hubeba mizigo kwa malipo

Mufti uk 167-169

Ufahamu: mawasiliano ya kisasa

Kutazama na kuchambua picha vitabuni

Kuvitambua vifaa hivyo

Kutambua ujumbe uliomo katika ufahamu

Kutunga sentensi na misamiazi iliyotumika

Mufti uk 172-174

Sarufi: umoja na wingi

Kuorodhesha ngeli mbalimbali na vipingele vyake uhimu

Kutunga sentensi zenye vipingele hivyo katika hali ya umoja na wingi

Mfano

Kiatu kinachonuka hakipendezi

Viatu vinavyonuka havipendezi

Mufti uk 174-175

Kusikiliza na kuongea : misemo

Misemo ni aina ya semi yenye maana isiyolingana na maneno yaliyotumiwa

Mfano

Mkia wa mbuzi – mtu ovyo

Nguo imeruka- imekuwa fupi

Mufti uk 175

Kuandika : shairi

Kutungua shairi kwa kufuata kanuni zinazofaa

Mufti uk 176

Msamiati: malipo mbalimbali

Ni ada zinazotozwa au kutolewa baada au kabla ya huduma wajibu au jukumu Fulani kutekelezwa

Malipo yanaweza kuwa ninfedha au kwa kitu chochote bora pawe na makubaliano

Mfano

Nauli – malipo ya usafiri

Mahari – malipo ya kuolea

Mufti 176-177

INSHA

MUHULA WA PILI

INSHA YA MASIMULIZI

Huzuni au tanzia

Huvi ni visa vinanyoleta majonzi, huzuni, simanzi, sikitiko au jitimai

Mikondo

Ujambazi/unyang'anyi/uporaji/wizi

Utekajinyara

Ujangili

Wizi wa mifugo

Ilaghai

Magendo

Ugomvi wa kijamii

Uvamizi na watu katili

Migomo

Misamiati na mapambo

Mayowe – ukemi, usiahi, mayowe

Wasiwasi- jekejeke, jakamoyo, kiherehere

Kufa – kata kamba, enda ahera, jongomeo

Hasira – pandwa na mori, kuwa na tumbo joto, kama zaibaki kwenye kipimajoto

Nilinyapianyapia/nilinyatianyatia nyatunyatu

Joho la kiwewe lilyniva _____

Nilichana mbuga/nilitifua vumbi ili kuyaokoa maish _____ -

Moyo ulinidwikadwika/ulinipapa kama ngoma za mahepe

Malaika yalinisimama wima

Tulisikia sauti zilizotweta kama ____

Sikuyaamini macho nilipoona

Nilipiga usiahi ambao ungewafufua wafu _____

Ulimi uliniganda kinywani

Nililia kwa kite na imani lakini kilio si dawa

Nilitoka shoti kama

Ngeu ilimtiririka kama _____

Milio ya risasi ilitamalaki kwenye anga

Parafujo za miguu ziliregea

Macho yalinitoka pima kama _____

Nilitetemeka kama unyasi nyikanu _____

Kijasho chembamba kikaanza kunitoka

Methali

Mbwa hafi maji akiona ukoko

Damu ni nzito kuliko maji

Tama mbele mauti nyuma

Unjanja wa nyani huishia jagwani

Siku za mwizi ni arubaini

INSHA YA MASIMULIZI – HISIA ZA FURAHA

Furaha hutokana na

Sherehe – harusi

Mwakampya

Kuzaliwa kwa motto

Sikukuu ya krismasi

Sikukuu ya pasaka

Mahafali – sherehe za kufuzu

Siku ya tuzo/harambee

Kutembelewa na wageni

Sherehe za kitaifa

Sherehe z asili

Msamiati na mapambo

Maua ya kila ainati – si asmini, mawaridi

Ukumbi ulijaa na kuwatapika adinasi

Vipaza sauti vilihinikiza sauti _____

Vyakula vya kila aina/jamii vilitishia kuangusha meza

Msichana /kidosho/kipusa alitembea kwa madaha

Mkalimani na mfawidhi walishirikiana kama

Tulilakiwa kwa kupigwa pambaja

Waja walijaa si si si si

Waja waliwasili makundimakundi/mmoja mmoja/pacha pacha

Nikitembea aste aste hadi jukwaani

Kula/kushtaki njaa/fanyia mlo haki

Nilikumbuka nilivyojifunga kibwebwe/masombo

Kaka angeasi ukapera

Waja walisakata ruma/dansi

Msafara/mlolongo wa magari

Vipokezi vya methali

Yakini,_____

Waama, _____

Ama kweli_____

Wahenga hawakukosea walipokili_____

Methali

Chanda chema huvishwa pete

Baada ya dhiki faraja

Hauchi hauchi unakucha

Siku njema huonekana asubuhi

BARUA/WARAKA

Kuna aina mbili

Barua ya kirafiki

Barua rasmi

BARUA YA KIRAFIKI/KIDUGU

Huandikwa ili kupeana mwaliko, kujuliana hali, kufahamisha au kuarifu kuhusu jambo

Sehemu muhimu za barua hii ni

Anwani ya mwandishi

FAULU,

BIDII

S.L.P 93,

NAIVASHA.

18-11-

2015

Kwa sahibu yangu, fundi msanifu ,

Utangulizi _____

Mwili

Hatima

Ni mimi

wako,

Jina la

mwandishi

Huandikwa pembeni kabisa wa kulia sehemu ya juu

Hujumuisha jina la mwandishi au anakosomea au kufanya kazi

Huwa pia na mahali anakoishi na sanduku la posta

Kianzio

Hudhihirisha anayeandikiwa

Hubainisha uhusiano wake na mwandishi

Kwa mpendwa

Kwa laazizi

Rafiki yangu

Kwa mwanangu mpendwa

Utangulizi

Haya ni maamkizi na kujuliana hali

Mfano

Pokea salamu sufufu/furifuri

Mimi ni buheri w afya/mzima kama

Mwili

Hubeba ujumbe au kusudio la barua

Lengo/nia/azma ya kukuandikia barua hii ni _____

Ninaomba unitendee hisani/fadhila

Kwa kuwa wema hauozi

Ninakuhakikishia kuwa nitatia bidii

Ningependa kukujavya kuwa

Tumia viunganishi ili kuunganisha mawazo

Isitoshe, zaidi ya hayo, aidha

Tamati

Ningeoenda kutia nanga kwa kukueleza

Ningependa kukunja jamvi

Kwa kuwa muda umenip kisogo

Ni mimi wako mpenzi,

Ni wako mpendwa,

Jina la mwandishi

BARUA RASMI

Huandikwa ili kuwasilisha ujumbe maalum

Huandikwa ili kuomba msamaha

Kuomba nafasi kwa kazi

Kuwasilisha malalamishi

Kuagizia/kuthibitisha mapokezi ya kampuni, shirika , idara

Sehemu

Anwani ya mwandishi

Huandikwa pembeni kabisa upande wa kulia sehemu ya juu ya karatasi

Hujumuisha jina la mwandishi, sanduku la posta, mahali ankoishi na tarehe baada ya anwani vuka mstari mmoja

Anwani ya mwandikiwa

Hutaja cheo cha anayeandikiwa

Taja jina la kampuni/shirika/dara

Taja S.L.P

Kianzio

Huanzia chini ya anwani ya mwandikiwa

Bwana/BW

Bibi/BI

Mabibi

Mabwana

Mtajo

Huelezea lengo la barua

Hutangulizwa kwa MINT: (mintirafu), KUH: (kuhusu), OMBI: , kumb: (kumbuka)

Pigia mstari ujumbe wenyewe

Mwili

Hubeba ujumbe wa barua

Maudhui hutegemea nia au lengo la barua

Lugha iwe rasmi

Msamiati

Nina furaha ribibi/kuu/firifuri

Nina bashasha belele

Ninasikitika ninapokuandika waraka huu ____

Ningependa kuchukua fursa/wasaa/nafasi

Kurejelea habari Fulani

Kwa mujibu w habari niliyoisoma/kutokana na taarifa/ kulingana na _____

Shule.kampuni/shirika ___imesifika

Imetajwa na kutajika

Sifa zake zimeenea kote_____kamamoto nyikani kama wakati wa hari/kiangazi

Katika Nyanja za michezo ___idara/ shirika/shule yako

Wasifu/tawasifu __mimi ni mwananchi kindakindaki/halisi

Nina nidhamu na taadhima ya hali ya _____

Nina talanta katika fani ya riadha uimbaji

Nina sauti ya ninga

Nitakuwa kielelzo dhabiti kwa

Nitatia bidii za mchwa ajengaye kichunguu

Nitavumilia/nitajikaza kisabuni ili kuafikia ndoto yangu

Vyeti vyangu vimeambatanishwa pamoja na waraka huu

Tamati

Ni mwisho wa barua

Huandikwa pembeni upandr wa kulia sehemu ya chini

Herufi ya kwanza iwe kubwa

INSHA ZA METHALI

Methali ni usemi wa kisanii wa kimapokeo unaofikiliwa na jamiina hutumiwa kufumbia jambo
Fulani

Methali hutahiniwa kwa namna tatu

Ikiwa kama mada

Mwanafunzi anafaa aeleze maana ya juu na ya ndani yake na matumizi yake iwapo anaifahamu
vyema

Methali za majutu, maonyo , na tahadhari

Hutumiwa kuonyesha athariau madhara yanayotokea baada ya mtu kugaidi maagizo, nasaha au

maonyo

Hutumiwa kutoa funzo kwa wenginekutokana na dhiki na majuto yaliyomfika mhusika

Asiyefunzwa na mamaya hufunzwa na ulimwengu

Asiyeskia la mkuu huvunjika guu

Mchelea mwana kulia hulia mwenyewe

Mbio za sakafuni huishia ukingoni

Mchuma janga hula na wa kwao

Ujanja wa nyani huishia jangwani

Majuto ni mjukuu huja kinyume

Mchiba kisima huingia mwenyewe

Msiba wa kujitakia hauna kilio

Kilio si dawa

Mapambo na msamiati

Kutofuata ushauri

Alikuwa hakanywi hakanyiki

Hasikii la mwadhini wala la mteka maji msikitini

Alikuwa haliki hatafunuki

Haambiliki hasenezeki

Alikuwa hajijui hajitambui

Kujuta

Aliishia na laiti kinywani

Alijuma kidole/alilia chanda kili kinywani

Nilikabiliana ana kwa ana na ulimwengu usiokuwa na huruma

Niliyaona ya firauni

Nilikiona kilichomtoa kanga manyoya

Kupuuza

Alivalia miwani mashauri

Niliyatemea mate mawaidha
Alijitia hamnazo
Aliyatia kapuni yota aliyoambiwa
Mambo kuharibika
Mambo yalimwendea pete/tenge/mrisi/shoto/shambiro
Kutowezekana kwa
Ilikuwa sawa na kukama tetere
Kufunuka jua kwa ungo au chekeche
Kuchota maji kwa pakacha
Tashbihi
Pukutikwa na machozi kama ngamia
Tiririkwa na machozi kama maji mlimani
Mchafu kama kilihafu/fungo
Nuka kama mzoga/beberu/kindonda
Unafiki na kujitakia shida
Chui aliyevalia ngozi ya kondoo
Panya aliyeumia na kuvuvia
Kujipali makaa kama chachandu
Kuogelea katika bahari ya moto

INSHA ZA MAELEZO

Hutoa ufafanuzi kuhusu jambo, mtu, mahali au kitu Fulani
Maelezo haya huwa ni sifa au hoja maalum
Insha hizi hutahadharisha, huelezea, huarifu na huburudisha
Mtahiniwa asijadili chini ya hoja sita
Atoe hoja za ukweli
Mfano
Athari za ukimwi

Athari za dawa za kulevya

Athari za teknolojia

Mchezo ni upendao

Haki na ajira za watoto

Haki ni mstahiki au ni jambo ambalo ni halali ya mtu

Mstahiki pia ni mtu mwenye haki ya kupata kitu

Ajira ni kazi zinazofanywa katika mashamba, viwanda, nyumbani na migodini

Watoto wanapopewa ajira ni kinyume cha sharia

Baadhi ya haki hizi ni

Lishe bora

Watoto wanafaa wapewe mlo ulio na viinilishe muhimu kwa protini, kabohaidrati, madini na maji safi

Wasipolishwa huenda wakaathiriwa na magonjwa kama kwashakoo, utapiamlo

Mavazi

Humkinga dhidi ya mabadiliko ya hali ya anga

Huzuia maradhi kama mafua, nimonia na pumu

Methali

Kinga ni bora kuliko tiba

Makao salama

Humsetiri dhidi ya wanyama hatari, maadui na mabadiliko katika hali ya anga

Kupata elimu

Asibaguliwe kwa misingi ya jinsia, kidini, kikabila au rangi ya ngozi

Wasichana wasiozwe mapema

Wasijiingize katika vitendo vya ukosefu na maadili kama ukahaba

Wafundishwe maadili na nifhamu

Methali

Elimu haitekeki

Elimu ni bahari

Elimu haina mwisho

Afya njema

Watoto wanafaa kukulia katika mazingira safi

Wapewe matibabu wanapougua

Wapewe lishebora

Methali

Afya ni bora kuliko mali

Kinga ni bora kuliko tiba

Wakingwe dhidi ya dhuluma

Hii ni kama kuchomwa na kukatakatwa mwilini

Waadhibiwe kwa kadiri na wastani

Wakuzwe vyema kwa maadili na mapenzi

Methali

Motto umleavyo ndivyo akuavyo

Masukuzi ya leo ndio msitu wa kesho

Wasiajiriwe

Hii ni kinyume na sharia katika katiba ya nvhi

Waajiri huwatesa na kuwanyanyasa watoto

Wengine huwarapua kwa mijeledi

Wengine huajiri kama vijakazi, watwana

INSHA YA MASIMULIZI

Insha ya ndoto/njozi/ruya/ruiya

Ni aono anayoyapata mtu akiwa usingizini

Huketa hisia za furaha au huzuni

Mtu anaweza kupiga mayowe au kuweweseka kulinga na ndoto

Ndoto za huzuni zinaweza kuhusu

Kifo

Wizi

Moto

Mafuriko

Kutishwa na viumbe hatari

Wakati mwingine mhusika hutokwa na jasho, kutabawali au kujikuta mvunguni mwa kitanda

Ndoto ya furaha humfanya mhusika kujilaumu kuwa ilikuwa ni ndoto tu

Inaweza kuhusu

Mahafali

Kuwa tajiri

Kapasi mtihani

Kuzaliwa mahali kama ikulu

Mwandishi asianze kwa kusema kuwa alianza kuota

Mapambo

Baada ya kula chajio_____

Nilikuwa nimechoka hoi bin tiki_____

Niliubwaga mgogole wangu kwenye kitanda

Nilijifunika gubigubi na kulala fo fo fo

Hisia za furaha

Nilifurahi ghaya ya kufurahi

Furaha upeo wa furaha

Nilidamka wanguwangu kushika hamsini zangu

Niliamka alfajiri ya Mungu/ya musa

Ukumbi ulijaa shangwe, nderemo na hoi hoi

Nilipaa na kuelea angani

Vicheko vilishika hatamu jari moja

Hisia za huzunu – jinamizi

Maji yalikuwa yamenifika shingoni

Ulimi uliniganda kinywani

Moyo ulinipapa kama kwamba ulitaka ufunguliwe utoke

Nilishindwa kuongea ni kawa kama mja aluyepokonywa ulimi

Malaika alinisimamia tisti/wima/kititi

Mambo yaliniendea mpera mpera

Nilipiga usiahi/mayowe ambayo yangewafufua wafu

Zogo na zahama lilizuga

Nililia kwa kite na imani lakini hakuna aliyenihurumia

Niliduwaa na kubung'aa kama mzungu wa reli

Kilio cha kikweukweu kilihitimu kikawa cha mayowe

LUGHA MUHULA WA PILI

SURA YA KWANZA

Ufahamu: mpira wa midomo

Chambua picha kwenye vitabu

Orodhesha msamiati na kueleza maana yake

Teua wanafunzi wasome kwa kupokezana

Wajibu maswali waliyopewa

Mufti uk 187

Sarufi: mnyambuliko wa vitenzi

Huu ni upachikaji wa viambishi kwenye mzizi wa kitenzi ili kuunda vitenzi vipya

Kauli ya kutendeshwa/fanyisha

Huonyesha kuwa kitendo kimesababishwa na kitu Fulani

Vitenzi hivi hutambulishwa na vitenzi vya, za, sha, fya, na ,sa

Mufti uk 188

Kurunzi uk 20

Kusikiliza na kuongea: sauti tata

Ziandike sentensi ubaoni

Wazima moto walikula sima kabla hawajazimia

Wafumaji walifuma sweta na sifa zao kuvuma kote kijijini

Yasome maneno yenye sauti tata huku wanafunzi wakisikiliza

Waongoze wanafunzi kutunga sentensi wakitumia maneno haya

Kamusi yaweza kutumika

Ua na hua

Zana n asana

Oga na oka

Msamiati: visawe

Ni maneno yenye maana sawa

Mwalimu atoe mifano

Shangazi – mbiomba

Moto – nari

Ogopa – chelea

Kipusa – kidosho

Mufti uk 190

K k d uk 24

Ufahamu: chaurembo

Kutambua na kuchambua picha katika vitabu

Kutambua maneno magumu na kuyafafanua na kuwataka wanafunzi watunge sentensi

Wape fursa wasome na wajibu maswali

Mufti uk 193-194

Sarufi: kukanusha amri

Wakati wa amri hukanushwa kwa kutumia si

Mifani

Aende – asiende

Nimpe – nisimpe

Ule – usile

Swali lije baadaye

Wewe kunywa dawa

Wewe usikunywe dawa

Mufti uk 11-20

Kusikiliza na kuongea: handithi

Wanafunzi wataje majina ya viumbe wanavyoviona pichani

Wateuwe wasome aya kwa sauti

Wataje methali zinazohusiana na handithi hii

Mtaka yote hukosa yote

Njia mbili zilimshinda fisi

Mufti uk 12

Msamiati: mapambo ya mwili

Wanafunzi wazitaje sehemu mbalimbali za mwili

Wayataje mapambo yoyote wanayoyajua

Mifano

Kipuli

Pete

Ushanga

Mkufu

Kipini

Hina

Waja

Mwalimu atoe nyanzo halisi alizozichukua au michoro

Wanafunzi wataje jina la kila pambo na kutaja sehemu ya mwili linapovaliwa

Wanafunzi wasome sehemu ya msamiati na mwalimu awaongoze kwa kutoa maelezo

Wajibu maswali

Kurunzi uk 89-90

K k d uk 85-87

SURA YA PILI

Ufahamu: vituko runingani

wanafunzi kuchambua picha

orodhesha misamiati ubaoni na kutoa maana yake

wateuwe wanafunzi wsome ufahamu mmoja mmoja kwa sauti

wape fursa wasome kimya na kujibu maswali

mufti uk 201-202

sarufi: wingi na kukanusha

wakati wa sasa na hukanushwa kwa ha

mifano

unasoma – mnasoma – hamsomi

unakula – mnakula – hamli

mufti uk 203

kusikiliza na kuongea: shairi

mchague mwanafunzi yeyote alikariri shairi analolijua

wapange wasome shairi hili kwa kupokezana

mwalimu aghani ubeti wa kwanza kwa sauti taratibu, mshororo baada ya mwingine

wanafunzi wjadili ujumbe katika kila ubeti

waulize maswali haya na majibu yawasilishwe kwa kuongea

shairi hili ni la aina gani?

Shairi hili lina jumla ya mishororo mingapi?

Kipokeo cha shairi hili ni?

K k d uk 70

Kurunzi uk 66

Msamiati: tarakimu 7,000,000 – 8,000,000

Anza kwa maswali ya chemsha mbongo kama

Una ywele ngapi kichwani mwako?

Kuna nyota mia, milioni au elfu ngapi angani?

Ziandike tarakirimu ubaoni ili ujue kama wanakumbuka na wajibu madaftarini mwao

6,599,790

5,456,696

5,555,867

Wafanye mazoezi zaidi

Mufti uk 112

Ufahamu: kituo cha kitwea

Kuitazama picha kwa makini na kujibu maswali

Orodhesha maneno magumu ubaoni na kuyafafanua kwa kutunga sentensi

Wasome ufahamu kwa zamu na ufasaha

Wajibu maswali na kutoa majibu sahihi

Mufti uk 200

Sarufi: umoja na wingi wa sentensi

Waulize wataje majina ya ngeli mbalimbali kwa umoja na wingi

Waongoze watunge sentensi kwa kutumia majina waliyotaja

Waagize wazisome sentensi zote za mazoezi

Kusikiliza na kuongea: handithi

Anza kipindi kwa kuuliza wanafunzi walighani shairi walilolisoma hapo awali

Chambua picha kwa kina

Teua wanafunzi wasome kwa zamu na kusisitiza matamshi bora

Wanafunzi watunge sentensi wakitumia maneno magumu

Wajadili maswali katika makundi yao

Baada ya kujadili chukua hoja za kila kundi na kuzisoma kwa sauti

Msamiati: nomino za makundi

Ni majina yanayorejelea mshikamano au mkusanyiko wa vitu au hali ya vitu hasa vya aina moja kuwa pamoja

Mifano

Thurea ya nyota

Halaiki ya watu

Numbi ya samaki

Onyesha wanafunzi vifaa halisi

Watazame vifaa na wataje majina yaliyo kwa makundi

Wajibu maswali

Kurunzi uk 132

K k d uk 140

SURA YA TATU

Ufahamu: maisha ni mpango

Kuitazama picha na kutoa maelezo mafu[il kuihusu

Andika msamiati ubaoni na kutoa maana yake

Wateue wanafunzi wasome mmoja mmoja

Wajibu zoezi

Mufti uk 216-218

Kisikiliza na kuongea: mafumbo na vitendawili

Fumbo ni swali la chemsha bongo ambalo halihitaji utumizi wa akili kupata jibu sahihi

Mfano

Achora lakini hajui achoracho – konokono

Aliyekitengeneza hakukitumia, aliyekinunua hakukitumia, aliyekitumia hakukiona , ni nini?

Wafumbe na wafumbue mafumbo kwa kufuata maelekezi ya mwalimu

Kutega na kutegua vitendawili kwa kufuta maelekezi ya mwalimu

K k d uk 37

Msamiati: majina ya nchi au mataifa

Wanafunzi wataje majina ya nchi jirani zinazopakana na Kenya na miji mikuu ya nchi hizo

Waongoze watahe majina ya nchi kwa kutumia ramani na wataje tafsiri yake kwa Kiswahili

Mifano

Kenya – Kenya

Ethiopia – uhabeshi

America – marekani

Waongoze wataje majina ya visiwa kama vile kisiwa cha ngazija, pemba na unguja

Wajibu maswali

Kurunzi uk 40

Ufahamu: makala, vitabu vya handithi

Vitabu hivi hupatikana maktabani

Hupatikana

Maktaba ya shule

Maktaba ya taifa

Maktaba ya nyumbani

Maduka ya vitabu

Maduka ya wamaginga

Majumba ya majirani au rafiki

Wajibu maswali

K k d uk 33

Sarufi: vivumishi vya pekee ingine na —o-ote

Vivumishi hivi ni ote, o-ote, enye, enyewe na ingine

Wape fursa watunge sentensiwakitumia vivumishi hivyo

Wajibu maswali

Mufti uk 223-224

Kusikiliza na kuongea: afya na ukimwi

Ukimwi ni upungufu wa kinga mwilini

Jadili na wanafunzi mbinu za maambukizi

Epukana na yafuatayo

Ulevi wa pombe yoyote

Matumizi ya dawa za kulevya

Ukahaba na ufanyaji wa mapenzi ovyo ovyo

Kugusa damu ya mwathiriwa

Kutumia vitu kama nyembe, sindano za walioathiriwa

Wanafunzi watunge shairi wakitumia vipengele vya mjadala

Msamiati: tarakirimu 8,000,000 – 9,000,000

Wape fursa kujibu zoezi uk 225

Tarakimu ni alama ya hesabu iliyoandikwa kuonyesha idadi

Zinaweza kutumika kuonyesha nambari, miongo au hesabu

Mifano

12,000 – kumi na mbili elfu

12,002 – kumi na mbili elfu na mbili

Ufahamu: nani alaumiwe

Uchambuzi wa picha kwa muktasari

Eleza maana ya maneno magumu

Teua wanafunzi wasome kwa zamu

Wanafunzi watoe majibu kwa maswali

Sarufi: vitawe

Ni maneno yaliyo na maana zaidi ya moja

Mfano

Vua- toa samaki majini

Toa nguo mwilini

Ala – aina ya mfuko ambamo kisu hufichwa

Tamko la kushangaa

Aina yoyote ya chombo cha kufanyia kazi

Ongoza wanafunzi kutoa sentensi tofauti

Kurunzi uk 19

K k d uk 75

Kusikiliza na kuongea: methali za nyuni Ni

mtungo wa sanaa ulio na maana fiche

Wanafunzi wataje methali yoyote wanayojua

Waongoze wataje ndege yeyote wanajua

Mbuni, kuku, kipungu, kiwi

Waongoze wataje methali ambamo ndege hutajwa

Mfano

Kozi mwana mandanda kulala njaa kupenda

Maana yake ni kuwa lazima mtu mwenye uwezo wa kulitekeleza jambo autumie uwezo wake vilivyo

Mti mkuu ukigwa ndege huyumba

Maana yake ni kuwa kiongozi akitoweka waliomtegemea hutaabika

K k d uk 29

Kurunzi uk 15-17

SURA YA NNE

Ufahamu: kaburi la ulevi

Uchambuzi wa picha

Waongoze wanafunzi kutaja matatizo yanayotokana na ulevi

Kutoelewana katika familia

Kuharibu kazi kwa kutoenda kazini

Ugonjwa wa ini na hata ukimwi

Eleza maana ya msamiati

Wateue wanafunzi wasome kwa kupokezana

Wajibu maswali

Sarufi: kauli ya kutendata

Kauli hii huonyesha dhana ya kurudia rudia tendo

Mfano

Kata – katakata

Imba – imbaimba

Tia – tiatia

Ruka – rukaruka

Wanafunzi wataje vitenzi mbalimbali na uandike ubaoni

Waeleze kuwa kitendo kinaporudiwa rudiwa huendelezwa kwa kwa neon moja lililoshikamana

Wajibu maswali

K k d uk 107

Kurunzi uk 20-21

Msamiati: watu na kazi zao

Wanafunzi wataje watu mbalimbali kutaja kazi mbalimbali na uandike ubaoni

Wajibu zoezi A kwa kutamka kwa sauti

Wajibu zoezi B kwenye madaftari yao

Kurunzi

Uk 1-3

Ufahamu: vipawa vya kina mama

Waongoze wanafunzi kutaja majina ya watu mashuhuri wanaowafahamu kama Julius Nyerere, Nelson Mandela, Wangari Mathai

Eleza maana ya maneno magumu na wanafunzi watunge sentensi wakiyatumia

Wasome kwa zamu

Wajibu maswali

Sarufi: viwakilishi

Ni neno linalosimama badala ya nomino kama yeye, sisi, wewe

Wanafunzi wataje nomino katika ngeli mbalimbali

Waongoze kutaja viambishi nafsi kwa umoja na wingi

Eleza aina mbili za viwakilishi na utoe mifano

Wanafunzi watunge sentensi

Wajibu zoezi la mufti

Uk 240-241

Kusikiliza na kuongea: shairi – mkataa pema

Waulize wanafunzi waimbe wimbo wowote wanaoujua

Waongoze kujikumbusha mambo muhimu kuhusu ushairi

Wachague wanafunzi walighani shairi kwa sauti

Hakikisha mwanafunzi ana mwelekeo wa sauti moja katika kulighani shairi

Wajibu maswali na mwalimu aandike hoja sahihi ubaoni

Kanuni za ushairi ni kama vile

Mpangilio wa mishororo

Mpangilio wa beti

Urari wa vina

Kibwagizo

K k d uk 53-54

Kuandika: misemo na vitawe

Msemo ni fngu la maneno linalotumiwa na jamii ya watu kwa namna maalumili kutoa maadili

Mwalimu arejeele kamusi ya misemo na nahau

Mifano

Kufa moyo – poteza matumaini

Kufa kikondoo – bila kulalamika

Kufa sauti – shindwa kuongea

Kurunziuk 23-24

Msamiati: tarakimu 9,000,00 – 10,000,000

Wape maswali kuhusu tarakimu walizosoma

Tumia kandi za tarakimu zikiwa nyenzo kisha mwite mwanafunzi mmoja mmoja kuchagua kadi ya tarakimu

Waongoze waandike ubaoni kwa maneno

Wajumuishe wanafunzi katika kuyatoa majibu sahihi

K k d uk 101

SURA YA TANO

Ufahamu: shairi

Washirikishe wanafunzi katika kutaja baadhi ya vipengele muhimu vya ushairi

Toa maelezo mafupi kwa kila kipengele

Mfano

Arudhi, tarbia, manju, kibwagizo

Wanafunzi walisome shairi kwa sauti

Waongoze wanafunzi kulichambua shairi kwa misingi ya arudhi za ushairi

Wajibu maswali

K k d uk 53-54

Kihusishi: 'katika' na kiambishi tamati 'ni'

Katika hutumika kuonyesha uhusiano w kitu na mahali, huonyesha hasa ndani ya au kwenye

Mfano

Maji yamo katika chupa Abiria

wamo katika basi Wanafunzi

wamo katika darasa

Ni hutumika kuonyesha ndani ya au mahali ndani

Mfano

Vijiko vimo jikono

Walimu wamo majilisini

Mzazi yumo ofisini

Wajibu maswali

Kusikiliza na kuongea: misemo

Waambie wanafunzi wataje misemo yoyote wanayoifahamu

Wengine watoe maana ya misemo iliyotajwa

Waweke kwenye makundi ili waweze kujadili kuhusu misemo

Watoe majibu kwa kutamka

Mfano

Kumezea mate – kutamani

Kata rufani – kuomba kesi isikizwe upya

Wahimiza watumie misemo hiyo katika insha

Msamiati: aina za magari

Ni chombo cha kusafiria kiendacho kwa magurudumu

Tumia michoro ya magari kama nyenzo

Wanafunzi watazame picha na wataje majina ya aina ya magari

Jadiliana na wanafunzi majibu

Pikipiki – gari lenye magurudumu mawili na lenye mtambo

Rukwama –gari linalokokotwa na maksai na lenye magurudumu mawili bila mtambo

Kifaru – gari la chuma la kivita lenye mzinga

INSHA **MUHULA WA PILI**

HOTUBA

Hotuba ni maneno au malezo maaluma yanayotokana na mtu mmoja mbele ya hadhira

Anayetoa hotuba huitwa hatibu

Hadhira ni watu wanaohutubiwa

Hotuba inaweza kuwa ya

Mwalimu mkuu juu ya wazazi

Mwanasiasa nyakati za kampeni

Maafisa wa serikali katika sherehe tofauti

Rais akihutubia taifa

Mambo ya kuzingatia

Kufuata itifaki

Kutambua waliohidhuria kufuata cheo/mamlaka na umri

Mfano “mwalimu mkuu, naibu wa mwalimu mkuu, viranja na wanafunzi wenzangu jamjambo?

_____

Wakati uliopo hutumika yaani usemi halisi

Nafsi ya kwanza naya pili hutumika

Mfano

Nimesimama kadamnasi nikiwa mzima kama kigongo _____

Hutumia alama za kunukuu ikiwa unahutubia kwa niaba ya mtu mwingine

Mfano

rais, naibu wa rais _____

Kila hoja husimuliwa katika aya yake

Hitimisho huhusu kuwashukuru wasikilizaji na pia kuwapa funzo au changa moto au nasaha

Umuhimu wa elimu

Elimu ni mafunzo yanayopatikana shulenina maishani

Hupevusha fikira

Mja hujielewa, huelewa wengine na ulimwengu

Huheshimiana

Huweza kutumia raslimali vilivyo

Elimu hundoa ujinga/ujuha

Mwanafunzi humakinika katika maisha ya vaadaye

Msamiati

Leo si jana ,jana si leo

Enda na ucheo, siende na uchwao

Elimu ya vitabu humsaidia mtu kuhifadhi siri ujumbe na kumbukumbu za kutumia na kizazi cha baadaye

Msamiati

Elimu huboresha maisha

Kujenga makao mazuri

Kuwasaidia jamaa na jamii

Elimu ni daraja la kuvusha mtu kwenye gango/kazi yenyefulusi nono

Mtu hupata hela za kujimudu pasi kuwategemea wengine

Methali

Mtegemea cha nduguye hufa maskini

Mtegemea nundu haachi kunona

Mja hupewa heshima

Ragba

Nimesimama imara kama chuma cha pua

Tisti kama ngarange za mvule

Kidete kama kitawi cha mkarakala

Pongezi za dhati

Ninawapa mkono wa tahania kwa kufanya bidii za mchwa na duduvule

Nawamiminia shukrani sufufu

Ninawashukuru kwa kujitolea mhanga na kujifunga kibwebwe/masombo/kujikaza kisabuni

Methali

Elimu ni bahari

Elimu maisha si vitabu

Elimu ni taa gizani hung'aa

Elimu ni mali ambayo adui hawezi kuteka

Elimu bila mali kama nta bila asali

Tashbihi

Bidii za mchwa /duduvule

Ng'aa kama mbalamwezi

Pesa kama njugu

Julikana kama pesa

Misemo

Kujito;ea mhanga

Shika usukani

Kuna kichwa

Ambua kitu

Tia pamba/nta

METHALI ZA KUTOHADAIKA NA UZURI WA NJE WA KITU NA TAMAA

Hutumiwa kuwaonya adinasi dhidi ya kudanganyika au kuhadaika na uzuri wa kitu bila kudadisi matokeo na athari zake

Methali ikiwa kama kichwa huhitajika kuelezea maana ya nje, ya ndani na matumizi

Mfano wa visa

Kumkaribisha mtu nyumbani

Kupatiwa lifti

Biashara gushi

Urembo

Fisadi

Methali

Uzuri wa mkakasi ndani kipande cha mti

Hakuna kizuri kisichokuwa na dosari

Penye urembo ndipo penye ulimbo

Uzuri wa mkakasi, ukipata maji basi

Vyote ving'aavyo sio dhahabu

Tama ilimwua fisi

Uzuri si hoja hoja ni tabia

Mpanda farasi wawili hupasuka msamba

Mtaka yote hukosa yote

Mbio za sakafuni huishia ukingoni

Mla kwa wawili hana mwisho mwema

Penye uhondo pana uvundo

Uzuri wa biyu ndani mabuu

Usiache mbachao kwa msala upitao

Vipokezi vya methali

Kwa yakini _____

Taib _____

Ama kweli _____

Kuntu _____

Ni jahara kama pengo kuwa _____

Ni wazi kama ju ala mtikati kuwa _____

Chambilecho wahenga au wazee wenye tabasuri tepetepe _____

Nahau

Maji kuzidi unga

Kitumbua kiliingia mchanga

Valia miwani

Meza mrututu

Meza mate machungu

Tulia huku ukitolea kule

Vimba kichwa

Kuwa na mkono mrefu

Bwaga zani

Takriri

Dhahiri shahiri

Haambiliki hasemezeki

Hakanywi hakanyiki

Kuwa kiguu na njia

Hana harusi hana matanga

Ragba

Walimdekeza mwana wao

Alikuwa ndumakuwili aliyeyuma ndani yakini kikulacho ki nguoni

Alijaribu bahati kwani asiyekuwa na bahati habahatishi

Pigwa kipopo

Temea mate

Kumwonea gere

Mambo yalimwendea sambejambe

Alilia kilio cha kite

Tashbihi

Huzunika kama mfiwa

Kuwa na wasiwasi kama mwasi

Aminika kama njiwa

Jambo wazi kama mchana

Kuwa mzembe kama kupe

MICHEZO

Ni jambo lifanywalo kwa ajili ya kujifurahisha kujichangamsha au kupoteza wakati

Baadhi ya michezo

Jugwe

Gugwi

Bembea

Kibe

Msabaka

Kandanda

Riadha

Sarakasi

Netiboli

Naga

Voliboli

Gololi

Hoki

Langalanga

Kriketi

Mpira wa wavu

Kandanda

Pia huitwa kambumbu, soka , gozi au mpira wa miguu

Hushirikisha timu mbikli pinzani

Wachezaji huvalia

jezi

Daluga

Soksi

Bukta

Katika ya uwanja huitwa kitovu/senta

Otea – kujificha kwa makusudi ya kushambulia kwa ghafla

Penalty – adhabu kwa mlindalango

Mlindalango, mdakaji, golikipa

Kimia

Refa/refarii

Mshika bendera/kibendera

Mhimili/goli

Ngware – cheza visivyo

Kipindi cha lala salama ni kipindi cha nwishi

Kadi nyekundu huonyesha kutimuliwa kwa mchezaji

Kadi ya jano – onyo

Huwa na wachezaji kumi na mmoja katika kila upande

Walinzi au difensi

Wachezaji wa kati

Safu ya mashambulizi

Wachezaji wa akiba

Piga mkwanju

Kocha/mkufunzi

Mapambo

Uwanja ulijaa hadi pomoni

Wachezaji walishonona

Mdakaji aliudaka mpira ungedhani ni tumbili aliyedadia tawi la mti

Pasi fupifupi na za uhakika ungedhani walikuwa na mashine miguuni

Mpira haukulenga goli__kweli kulenga si kufuma
Kuutia mpira vifuani kana kwamba una spaki za kuunasa
Walinda ngome walikuwa imara kama chuma cha pua
Kwenda kubwaga moyo baada ya kipindi cha kwanza
Safu ya ilinzi ulikuwa imara kama ukuta uliotengenezwa kwa zege
Enda nyatunyatu na kufyatua zinga la kombora
Visha kanzu
Nyota ya jaha
Bao la kuta machozi
Piga kombora kimo cha mbuzi , kuku au ngamia
Mashabikiwalijawa na bashasha
Kipindi cha pili tukihisi kuwa na nishati mpya
Bao la bua liliweza kuzitubua nyoyo za wapinzani wetu
Mrisi bin kappa

INSHA ZA MAELEZO

Huitwa wasifu
Hutoa maelezo au hoja kuhusu jambo, mahali au kitu Fulani
Mtahiniwa atangulize kwa ufafanuzi wa mada yake
Ahitimisha kwa kutoa changamoto kwa waliohusika
Baadhi ya maelezo ni
Faida na madhara ya teknolojia
Faida ya elimu, miti na wanyamapori
Chanzo cha ajali barabarani
Ukosefu wa usalama
Haki za watoto
Dawa za kulevya

Dawa za kulevya

Hatua

Kufafanua maana

Ni kitu chochote kinachoathiri fahamu au mwili wa binadamu

Dawa hizi ni kama vile

Bangi

Sigara

Heroini

Miraa/mirungi

Pombe haramu

Anayeenza dawa hizi huitwa mlaguzi

Njia ya kutumia dawa hizi ni

Hunuswa

Hunywewa

Hudungwa

Hulambwa

Hutafunwa

Madhara ya dawa za kulevya

Kuvurugika kwa akili

Mja hugeuka kuwa zuzu, mkia wa mbuzi

Hupata ujasiri bandia

Hujiingiza katika visanga

Hudhuru afya

Hukonda na kukondeana kama ng'onda

Sura huambuliwa na kusawijika kama sokwe

Utovu wa nidhamu

Husheheni cheche za matusi

Kutabawali kadamnasi

Vaa mavazi vichungi na vioo

Kuzorota kwa uchumi

Kukosa elimu

Jamaa hukosa mavazi, makao na mlo

Humtilisha mtumiaja

Husababisha uraibu

Hushinda kutwa kucha wakitumia dawa hizo

Huwa kupe

Huwa maajenti wa mawakala

Chanzo cha maafa

Madereva hukosa kuwa waangalifu

Hulketa shinikizo la damu mwilini

Ajali barasteni

Wizi wa mabavu

Kufanya mapenzi bila kinga

Tamati

Changamoto/nasaha

Wasiwe pweza kujipalia makaa

Kizazi cha baadaye kitaangamia

Kushirikiana kama kiko na digali kuangamiza janga hili

Wito kwa serikali – kuwasaka

Kufungua mashtaka

Mada

KIDIMBWI CHA MANAYA

NAULI YA AHERA

BARABARA YA KUZIMU

TARIKI YA MAUKO

MISEMO

Kujipalia makaa

Bwaga zani

Meza mrututu

Tumbulia macho

Gofu la mtu

Takriri

Kufa kupona

Kwa hali na mali

Liwalo liwe

Balaa belua

Methali

Tahadhari kabla ya hatari

Mwiba wa kujidunga hauambiwi pole

Ajali haina kinga

Mchezea mavi humnukia

Nzi kufia juu ya kindonda si haramu

Masukuzi ya leo ndiyo msitu wa kesho

Wazee hukumbuka vijana hukumbushwa

Tashbihi

Konda kama ng'onda

Nyong'onyea kama muwele wa malaria

Dhaifu kama mkufu

Epuka ambao kama mgonjwa wa ukoma/ebola

INSHA ZA MASIMULIZI

Insha hii huwa na hisi mbili: furaha na huzuni

Vinaweza visa vya kubuni au halisi

Mtahiniwa aweza kutahiniwa mara tatu

Mwanzo wa handithi – dokezo

Huhitajika aendeleze

Kimalizio/tamati

Mtahiniwa lazima aane insha na atamatishe kwa kutumia kimalizio hicho

Mtahiniwa kupewa mada kisha ataiendeleza insha

Msamiati wa kisa cha furaha

Kama harusi

Mahafali

Siku ya tuzo

Sherehe ya krismasi

Ragba

Maua ya kila nui, asumini, kilua, waridi

Mahema yalitundikwa kila mahali

Vipaza sauti na maikrofoni vilihinikiza lahani

Nyimbo za kungoa ngoa kuhinikiza

Mapochopocho, mchuzi

Mfawidhi alianza kutoa ratiba

Mkalima/mtafsiri/matapta

Alikuwa mnyange/mfuaji

Mtanashati

Mrembo/spoti/sawa na hurulaini kutoka peponi

Wapambe walivalia sare za kupendeza

Kusakata rumba/dansi/kunengua viungo

Msafara/mlolongo wa magari

Mtibwiriko wa kukata na shoka

Sheheneza pongezi sufufu

Mkono wa tahania

Pofushwa na vimulimuli vya wapiga picha

Walijaa sisisi/pomoni

Hojiwa na sailiwa na wanahabari

Misemo

Mkono wa tahania

Jikaza kisabuni

Fanya bidii za ___

Fanya karamu

Dhahiri shhiri

Asi ukapera/funga pingu za maisha

Fanyia mlo haki/shtaki njaa

methali

Hauchi hauchi hucha

Siku jema huonekana asubuhi

Baada ya dhiki faraja

Hayawi hayawi huwa

Mvumilivu hula mbivu

Safari ys kesho hupangwa leo

Msafiri ni aliye bandarini

Msamiati wa kisa cha huzuni

Huwa kutekwa nyara

Wizi

Ajali

Ragba

Juhudi ziligonga mwaba

Maisha yalianza kuingia ufa

Jaribu kwa udi na uvumba

Sijui alipandwa na pepo gani

Mambo yalimwendea tege/upogo upogo

Alitoka na michirizi ya damu

Alipigwa kitutu/kipopo

Aliondoka kichwa kifuani kama kondoo

Uzuri wake ulimteka bakunja akawa haoni hasikii

Alipovunja ungo alianza kuwa na mienendo benibeni

Aliyatemea mawaidha mate

Dekeza

Alifunzwa na ulimwengu usiokuwa na huruma

Huruma zake ziligeuka kama umande

Alilia kilio cha kite na shake bila kufahamu kilio si dawa

Alivamiwa vaa bin vu

Methali

Maji hufuata mkondo

Benderea ikipepea sana huraruka

Pwagu hupa pwaguzi

Vyote viowevu si maji

Takriri

Haambiliki hasemezeki

Hana hanani

Hazindishi hapunguzi

Hapiki hapakui

Jando wala togo

METHALI ZA MAJUTO

Methali ni usemi w kisanii wa kimapokeo unaofikiliwa na jamii kuwa wa kweli na unaotumia kufumbia

Hutahiniwa ikiwa mada

Mwanzo

Kimalizio

Methali za majuto hutumiwa kuonyesha athari za kutofuata maagizo

Asiyesikia la mkuu huvunjika guu

Asiyefunzwa na mamaye hufunzwa na ulimwengu

Mwiba wa kujindunga hauambiwi pole

Mchelea mwana kulia hulia mwenyewe

Maji yakimwagika hayazoleki

Nzi kufia juu ya kindonda si haramu

Kilio si dawa

Majuto ni mjukuu

Kiburi cha mende huishia motoni

Asiyeangalia huishi laiti ningalijua

Mkata pema pabaya panamwita

Zinguo la mwana mtukutu ni ufito

Sikio la kufa halisikii dawa
Harakaharaka haina baraka
Mchimba kisima huingia mwenyewe
Ujanja wa nyani huishia jagwani
Mchuma janga hula na wakwao
Mbio za sakafuni huishia ukingoni

Vipokezi vya methali

Yawe yasiwe ____

Aisee! _____

Labeka! _____

Lahaula! Lakwata _____

Chambilecho wenye ndimi walihenga _____

Hapo ndipo nilipoamini na kusadiki kuwa _____

Waledi wa lugha waligonga ndipo walipoganga kuwa _____

Wakale hawakupanda upepo wakavuna tufani _____

Visa husika

Wizi

Utumizi wa dawa za kulevya

Ragba

Aliona cha mtema kuni

Kilichompata peku na lungo kilimpata

Mambo yalimwendea visivyo

Alitamani mauti yaje yamwokoe

Maji yalizidi ynga

Alitamani dunia ipasuke immeze mzima mzima

Kumwashia kipofu taa

Alitia masikio pamba

Machizi ya majenzi

Lia kilio cha kite na shaka

Machizi yalimtoka kapakapa

Pyorea mdomo

Huzunika ghaya ya kuhuzunika

Machizi yalinienda mbilimbili

Kuwa na kamusi ya matusi

Tashbihi

Pukutikwa na machizi ka, a ngamia

Tiririkwa na machizi kama maji mlimani

Bubunjikwa na machizi kama mfereji

Nuka kama mzoga

Mchafu kama fugo

INSHA ZA MIKASA

Mikasa ni matukio yaletayo maafa, masaibu na matatizo kwa watu

Visawe

Msiba

Balaa

Zani

Baa

Maafa

Janga

Belua

Mifano ya mikasa

Moto

Wizi

Ajli barabarani

Ugaidi

Ubakaji

Utekaji nyara

Zilizala

Kuza maji

Maporomoko ya ardhi

Mlipuko wa bomu

Ukame

Kabobo

Jinsi yakujadili

Eleza mahali pa mkasa

Jinsi tukio lilivyotukia

Wakati

Msaada uliotoa

Maafa/hasara

Utafiti

Changamoto

Mkasa wa moto

MADA

KIFO KICHUNGU

JEHANAMU DUNIANI

MDIMI ZA **J**EHANAMU

MOTO WA KUTISHA

NDIMI ZA MANAYA/MAUTI

NARI YA KUTISHA

Msamiati

Ndimi za moto

Jiko lililolipuka laweza kuwa gesi, umeme , mbomba la mafuta.tangi la mafuta

Mavundo ya moshi yalifuka

Mashungi ya moto

Cheche za moto

Moto ulitatarika an kurindima

Upepo ulivuma kwa ghamidha na ghadhabu

Matagaa na mapogoo mabichi

Kujitoma ndani ya nyumba kama mwehu

Nahodha hodari haogopi mawimbi

Moto ulifakamia majengo kama nzige wavamiavyo shamaba la mihogo

Wengine walichomeka kiwango cha kutotambulikavilio vilinywewa na kuwapwetea

Nilifadhaika kwa fadhaa na wahaka

Kichwa kilinizunguka kama tiara

Vilio vya ving'ora vya makarandinga na ambulensi vilitanda na kuhinikiza hewa

Uma uliuputa moto na kuwaokoa manusura

Tulitoa huduma za kwanza

Wengi walisali/kufanya dua zisizoeleweka

Msamiati mwingine

Nilibaki kinywa wazi

Machozi ya majonzi yalinilengalenga

Machozi yalinienda njia mbilimbili

Lia kwikwikwi

Nilifikiri macho yangu yalikuwa yakinchezea shere

Choka hoi bin tiki

Fafanua kinaga ubaga

Pigwa na butwaa

Nilibung'aa na kuduwaa waa

Ponea chupuchupu

MUHULA WA TATU:

LUGHA SURA YA KWANZA

Ufahamu: kutouliza ni ujinga

Kuchambua picha kitabuni

Kuongoza kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kudondosha na kuorodhesha fani za lugha

Kuleza fani na kutungia sentensi

Mufti uk 2-3

Sarufi: ngeli na viambishi ngeli

Kuelezea maana na matumizi ya ngeli

Kuorodhesha mifano ya ngeli ubaoni

A – WA

U – YA

I – ZI

U – U

YA – YA

I – I

Kutaja mifano na kutunga sentensi

MUFTI UK 6

KUSIKILIZA NA KUONGEA: MAAMKIZI, ADABU NA HESHIMA

Maamkizi ni salamu au matendo ya kujuliana hali

Salamu huenda na mtajo, nemsu au majina ya adabu

Kujadili msamiati husika

Masalkheri

Bwanamdogo

Chewa

Hayati

Sabalkheri

Marehemu

Makiwa

Mwendazake

Vipi?

Sheikh

Shikamoo

Bimdogo

Maagano

Diwani

Usiku mwaka

Maneno ya adabu

Alamsiki

Saahani

Tuonane kesho

Kongoni

Burianbi

Niwe radhi

Usiku mwaka

Mjamzito

Lala salama

Asante

Ndoto njema kwaheri

Hongera

Nemsi

Kuandika: imla

Mwalimu awandae wanafunzi kisha awasomee maneno

Msamiati: dira

Pembe kumi nanne za dunia

Dira ni chombo cha kuwaelekeza wasafiri katika pande za dunia

Kuchambua msamiati husika

Kucha

Mawio

Kaskazini

Shemali

Matlai

Kupambazuka

Mufti uk 9

SURA YA PILI

Ufahamu: jishinde ushinde

Kuhandithi kisa kinachohusiana na bidii

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kudondosha fani na kueleza maana yake

Kutungua sentensi

Mufti uk 13-14

Sarufi: ngeli ya A- WA

Ngeli hii inahusisha majina yenye sifa na hali ya wanyama, nyuni, malaika, samaki na wanadamu

Kutoa mifano katika umoja na wingi

Mfano

Mnyoo – minyoo

Kiwete – viwete

Nzi – nzi

Mkunga – mikunga

Kueleza upatanisho wa kisarufi

Mufti uk 16-17

k k d uk 6

kusikiliza na kuongea:mjadala

kujadili maana ya mjadala na mfano wake

kueleza kanuni za mjadala

kuwashirikisha katika mjadala wavulana kwa wasichana au viwango tofauti washindane kujadili

kuandika : insha

kurejelea mifano ya insha , tofauti za uandishi wa insha na baadhi ya mapambo

tathmini: maswali mseto kuhusu insha

mtu anayetoa hotuba huitwa?

Barua ya kiofisi ina anwani ngapi

Mtu anayeandika kumbukumbu ni

Msamiati: mahakama

Wanafunzi watembelee mahakama au watizame vipindi runingani au michoro

Msamiati

Kuweka dhamana

Kutoa rufani/rufaa

Kutozwa faini

Gerezani

Wakili

Kifungu

Mpopota

Hakimu

Kizimba

Pingu

Mbaroni

Mhalifu

Mufti uk 19 kkd uk 70

SURA YA TATU

Ufahamu: akili nyingi ala mwande

Uchambuzi wa picha

Kusoma ufahamu kimoyomoyo

Kuorodhesha fani mbalimbali na kuzieleza

Kutungia sentensi

Mufti uk23-24

Sarufi: ngeli ya U – I

Nomina za ngeli hii huchukua upatanisho wa U katika umoja na I katika wingi

Mifano

Mkono – mikono

Muundi – miundi

Mzigo – mizigo

Mtaa – mitaa

Muhula – mihula

Mwaka – miaka

Mlingoti – milingoti

Mufti uk 27-28

Kusikiliza na kuongea: misemo

Nahau ni mafungi ya maneno yanayotumiwa kwa ufasaha na kwa namna maalum

Kutaja mifano na kutungia sentensi

Kuweka nadhiri

Palia makaa

Kula kalenbda

Kula mwata

Enda masia

Fua dafu Uma
meno Moyo wa

harara Kufa

kikondoo Kazi

ya shokoa

Kijifanya mawele

Piga chuki

Tia kapuni

Mufti uk 27

Kuandika: insha ya hotuba

Kurejelea insha ya hotuba

Kuchambua miundo

Kueleza baadhi ya mapambo

Kuandika mfano wa mwanzo kame

Mufti uk 28

K k d uk 46

Msamiati: tarakimu 10,000,001 – 50,000,000

Maana ya tarakimu

Kuhesabu moja hadi kumi kwa kurejelea ngeli ya A- WA

Kuchambua tarakimu kwa maneno

Kuchambua msamiati husika

Mufti uk 28

K k d uk 6

SURA YA NNE

Ufahamu: ajali haijali

Uchambuzi wa michoro

Kueleza vyanzo vya ajali

Kusoma ufahamu kwa sauti

Kuorodhesha misamiati husika na kueleza maana

Mufti uk 31-33

Sarufi: ngeli ya KI – VI

Nomino za ngeli hii ni vutu vya kawaida

Majina huanza kwa 'ki' katika umoja na 'vi' katika wingi

Mengine huanza kwa 'ch' kwa umoja na 'vy

Kwa wingi

Mifano

Kiazi – viazi

Kiatu – viatu

Kioo – vioo

Kina – vina

Kikuba – vikuba

Cheti – vyeti

Chakula – vyakula

Chanda – vyanda

Chungu – vyungu

Wastani   udogo

Mlango   kilango

Mguu   kiguu

Gari   kigari

Nyumba   kijumba

Motto   kitoto

Mufti uk 35 k k d uk 13

Kusikiliza na kuongea: taarifa

Kusoma taarifa

Kuchambua fani

Kuzitumia katika sentensi

Kutoa funzo la taarifa

Mufti uk 36

Kuandika: teknolojia

Kueleza baadhi ya misamiati ya teknolojia

Tarakilishi

Rununu

Ifuru

Mtandao

Dhiba

Ngamizi

Arafa

Barua meme

Diski tepetevu

Wavuti

Mdahalishi

Kiyumeo/kipakatalishi

K k d uk 84

Mufti uk 37

Msamiati: vitawe

Maneno yenye maana zaidi ya moja

Kaa	Tunda
Malaika	Kamba
Mji	Kingo
Fuma	Hema
Panda	Shinda
Kima	Chuma
Chembe	Mkunga
Mzinga	Simu
Taa	Miwani
Koo	Kopa
Kuna	

Mufti uk 37-38

SURA YA TANO

Ufahamu: vifo vya maliasili

Kuchambua michoro kitabuni

Kusoma ufahamu kimoyomoyo

Kuorodhesha misamiati na maana yake na kutunga sentensi

Mufti uk 43-44

Sarufi: ngeli ya LI – YA

Maneno katika ngeli hii huanza na ma, me

Maneno yote katika hali ya ukubwa huingizwa katika ngeli hii

Mifano

Dirisha – madirisha

Embe – maembe

Zulia – mazulia

Bao – mabao

Goti – magoti

Soko – masoko

Tunda – matunda

Ukubwa

Domo – madomo

Gombe – magombe

Guu – maguu

Jibwa – majibwa

Jumba – majumba

Mufti uk 46

Kusikiliza na kuongea: vitendawili

Kutaja utaratibu wa kutaja kitendawili

Kutoa mfano na jibu lake

Kuwaongoza kushindana na kutoa mshindi

Mufti uk 47

Kuandika: imla/insha ya maelezo

Mwalimu achague kati ya imla na insha ya maelezo

Kueleza taratibu

Kuandika

Mufti uk 47

Msamiati: visawe

Ni maneno yenye maana sawa

Mifano

Dhiki	Kitabu
Adabu	Ugonjwa
Cheo	Tarakilishi
Aibu	Kifo
Kimatu	Kilimo
Wakili	Saidia
Uso	Ugali
Msichana	Mwalimu

Mufti uk 47

K k d I 60

SURA YA SITA Ufahamu:

tabu ya tiba Kuchambua

picha kitabuni Kutoa fasili

ya UKIMWI Kusoma

ufahamu

Kuorodhesha fani mpya na kutungia sentensi

Mufti uk 52-53

Sarufi: ngeli ya U – YA

Maneno katika ngeli hii huanza kwa U katika umoja na Ya katika wingi

Mifano

Ugonjwa – magonjwa

Uuaji – mauaji

Ubele – mabele

Uamuzi – maamuzi

Upana – mapana

Uwele – mawele

Ulezi – malezi

Upishi – mapishi

Ujazi – majazi

Kusikiliza na kuongea:taarifa

Kusoma taarifa ya ondokeni

Orodhesha fani na kueleza maana yake na kutungia sentensi

Mufti uk 5

Kuandika : ushauri Kuimba

shairi la ngojera Kurejelea

kanuni za ushairi Kutaja

baadhi ya bahari Mufti uk

59

Msamiati: mekoni

Wanafunzi watembelee jikoni au waandae mapishi wao wenyewe

Msamiati wa mekoni

Vitu/vifaa

Ufu

Ukoko

Kinga

Dohani

Chungu

Mafiga

Mkungu

Mbuzi

Vitendo

Karo

Kuteleka

Kuipua

Kusonga

Kukanza

Kutokosa

Kuoka

Kukaanga

Zimua

Kumenya

Kuchanja kuni

Kukoka moto

Kuchocha moto

Kula kiporo

Kupuliza moto

Kuandika meza

Kupiga mtai

Kuringa mchuzi

Mufti uk 63 k k d uk 76

SURA YA SABA Ufahamu:

vitabu Kuchambua picha

kitabuni

Kueleza umuhimu wa maktaba

Kusoma ufahamu

Kodondosha misamiati na kueleza maana kisha kutunga sentensi

Mufti uk 67

Sarufi: ngeli ya YA – YA

Nomino zote huanzia kwa ma

Mifano

Masihara   masihara

Matatu   matatu

Makazi   makazi

Mahakama   mahakama

Maakuli   maakuli

Mawasiliano   mawasiliano

Mufti uk 68

K k d uk 6

Kusikiliza na kuongea: methali

Maana ya methali

Aina za methali

Kuorodhesha methali na maoni zake

Mifano

Bura yangu subadili na rehani

Usiache mbachao kwa msala upitao

Hakuna masika yasiyokuwa na mbu

Yaliyopita si ndwele tugange yajayo

Maji ya kifuu bahari ya chungu

Mufti uk 68

Kuandika: imla

Kiandika maneno tatanishi

Kuwaandaa wanafunzi

Kuandika

Mufti uk 69

Msamiati: viwandani

Kiwanda ni mahali pa kuuzia bidhaa mbalimbali ambapo kuna mitambo mingi

Vifaa/mitambo vitenzi Spana

kufuma Jenereta

kusindika Tarakilishi

kuchanua Mjarari

kubangua

Cherehani

kuchambua

Vipuri

kuponoa

Mufti uk 69

SURA YA NANE

Ufahamu: viazi

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma ufahamu

Kuoridhesha fani na kueleza maana yake

Kutunga sentensi

Mufti uk 74

Sarufi: ngeli ya I – ZI

Nomino hazibadiliki katika umoja na wingi

Mifano

Mashine   mashine

Sinia   sinia

Sahani   sahani

Ngozi   ngozi

Taa   taa

Pete   pete

Sakafu   sakafu

Shingo   shingo

Mufti uk 76

Kusikiliza na kuongea: taarifa

Kusoma handithi fupi

Kusikiliza na kujibu maswali

Mufti uk 77

Kuandika : shairi

Kuchambua kanuni za shairi

Kusoma shairi na kukariri

Kuchambua fani zilizotumika

Mufti uk 78

Msamiati: wafanyikazi mbalimbali
Manju

Mkadamu

Sonara

Imamu

Msajili

Yaya

Mhasibu

Ngariba

Mhunzi

Msonzi

Nokoa

Katibu

Mbunge

Mfanidhi

Dalali

Mkwezi

Bawabu

Kachero

Mufti uk 79

SURA YA TISA

Ufahamu:limbukeni

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma ufahami kwa ufasaha

Kuorodhesha fani na kueleza maana yake

Kutungua sentensi

Mufti uk 83

Sarufi: ngeli ya U – ZI

Maneno katika ngeli hii huwa na upatanisho wa U na ZI katika wingi

Mifano

Ubeti – beti

Ujiti – njiti

Uchane – chane

Ugoe – ngoe

Uchega – chega

Uzi – nyuzi

Ubavu – mbavu

Ufa – nyufa

Ubao – mbao

Waadhi – nyaadhi

Ulimi – ndimi

Walio – nyalio

Udevu – ndevu

Waraka – nyaraka

Ujari – njari

Mufti uk 86

K k d uk 6

Kusikiliza na kuongea: methali

Kurejelea funzo la methali

Kutafa maana ya methali

Mufti uk 87

Kuandika: ushairi

Kanuni za ushairi

Bahari za ushairi

Kutungua shairi la tarbia

Mufti uk 80

Msamiati: akisami

Kuorodhesha akisami zote

Kuelekeza jinsi ya kuandika 21120 na zaidi ya moja juu kama 3/8 4/7 3/5

Mufti uk 88

SURA YA KUMI

Ufahamu: wewe ni kama nani

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma makala kwa ufasaha

Kuorodhesha fani za makala na kueleza maana zake

Kutungua sentensi

Mufti uk 105

Sarufi: ngeli ya U – U

Huchukua U katika umoja na U katika wingi

Kuelezea maneno hayabadiliki katika umoja na wingi

Mifano

Moto   moto

Ugali   ugali

Wema   wema

Ufisadi   ufisadi

Wizi   wizi

Ubaya   ubaya

Uzembe   uzembe

K k d uk 6

Kusikiliza na kuongea: handithi

Kusoma handithi na kwa kupokezana

Kuchambua maana husika na kuzitumia kwenye sentensi

Kueleza maudhui ya handithi

Mufti uk 110

Kuandika: kuunda vitenzi

Eleza jinsi ya kuunda vitenzi na kwa hati safi

Mufti uk 11

Msamiati:L nomino ambata

Maneno huundwa kwa kuambanisha maneno mawili

Mifano

Mjomba + kaka _____mjombakaka

Mla + riba _____mlariba

Embe+ dodo_____embedodo

Sukari+ guru_____sukariguru

SURA YA KUMI NA MOJA

Ufahamu:ukingo wa kinga

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma ufahamu

Kuorodhesha fani na kueleza maana yake

Kutungua sentensi

Mufti uk 116

Sarufi: ngeli ya KU

Maneno katika ngeli hii huchukua upatanisho wa kisarufi KU

Kutoa mifano na kutunga sentensi

Mufti uk 119

Kusikiliza na kuongea: vitate

Ni maneno yenye sauti tata na hukaribiana kimaendelezo

Kusoma sentensi zenye vitate

Kueleza tofauti ya sentensi hizo

Mufti uk 120

Kuandika: nomino kutokana na vitenzi

Vitenzi nomino Saka

msasi, usasi Lima

mkulima, kilimo

Hama mahame, uhamiaji

Kimbia mkimbizi

Toroka mtoro, utorokaji Chumbia

mchumba, uchumba Kuvunda

mvundo, uvundo Hukumu hakimu,

hukumu, uhakimu Mufti uk 120

Msamiati:sayari

Aina za nyoka zinazozunguka jua

Sayari hung'aa

Nyota humeremeta

Kuorodhesha sayari jinsi zinavyofuatana

Kuelezea msamiati husika

Njia mzingo

Peteo

Kimondo

Unajimu

Darahani

Batinihuti

SURA YA KUMI NA MBILI

Ufahamu:donda la dukuduku

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kuorodhesha fani na maana zake

Kutungia sentensi

Mufti uk 127

Sarufi: ngeli ya I – I

Majina ya nomino hii huchukua upatanisho wa sarufi kuwa I katika umoja na I katika wingi

Kuorodhesha mifano na kutungia sentensi

Kusikiliza na kuongea: jina kutokana na sifa

Kueleza namna ya kuunda

Mifano

Sifa   jina

Walimu   mwalimu

Wizi   mwizi

Woga   mwoga

Mchafu   uchafu

Mweusi   Weusi

Mrefu urefu

Mufti uk 130

Kuandika:kutendesha na kutendeka

Kutunga sentensi kwa maneno uliyopewa

Mufti uk 131

Msamiati:maliasili

Ni utajiri unaopatikana nchini tangu dunia ilipoumbwa na Mungu

Kutaja mifano na kueleza mifano hiyo

Mufti uk 132

SURA YA KUMI NA TATU

Ufahamu: barua

Kuelezea barua rasmi na muundo wake

Kusoma ufahamu wa barua

Kudondosha fani na kueleza fani hizo

Kufanya zoezi

Mufti uk 137

Sarufi: ngeli ya PA KU MU

Ni ngeli ya mahali

Huelezea hali tatu

Hapa/hapo/pale- mahali dhahiri

Huku/huko/kule – kusiko dhahiri

Humo/humu/humo – mahali ndani

Kuelezea viambishi tofauti

Mufti uk 141

Kusikiliza na kuongea:watu mbalimbali

Kuelezea maumbile mbalimbali ya watu

Kuwaonya wanafunzi dhidi ya kutumia majina hayo ovyo

Mifano

Mwehu

Huntha

Mzi aru

Kiduko

Toinyo

Mawenge

Zezeta

Kibunye

Magutao

Kuandika: insha ya maelezo

Kudurusu insha ya maelezo kama ilivyofunzwa

Msamiati: tarakimu 50,000,000 – 100,000,000

Maana ya tarakimu

Kuandika tarakimu kwa maneno.

Kufanya zoezi

Mufti uk 143 k k d uk 175

INSHA

MUHULA WA TATU

METHALI ZA MAJUTO

Methali ni usemi wa kisanii wa kimapokeo unaofikiliwa na jamii kuwa ukweli na unaotumiwa kufumbia

Methali hutahiniwa kwa njia tatu

Ikiwa mada

Mwanzo – mwanafunzi huhitajika kuendeleza bila kufafanua maana ya methali

Kimalizio – lazima kisa kishahibiane na methali ile

Tanbihi

Ikiwa methali itakuwa mada, mtahiniwa atahitajika kueleza maana ya nje, ya ndani na matumizi endapo anafahamu

Methali ni usemi w kisanii wa kimapokeo unaofikiliwa na jamii kuwa wa kweli na unaotumia kufumbia

Hutahiniwa ikiwa mada

Mwanzo

Kimalizio

Methali za majuto hutumiwa kuonyesha athari za kutofuata maagizo

Asiyesikia la mkuu huvunjika guu

Asiyefunzwa na mamaya hufunzwa na ulimwengu

Mwiba wa kujindunga hauambiwi pole

Mchelea mwana kulia hilia mwenyewe

Maji yakimwagika hayazoleki

Nzi kufia juu ya kindonda si haramu

Kilio si dawa

Majuto ni mjukuu

Kiburi cha mende huishia motoni

Asiyeangalia huishi laiti ningalijua

Mkata pema pabaya panamwita

Zinguo la mwana mtukutu ni ufito

Sikio la kufa halisikii dawa

Harakaharaka haina Baraka

Mchimba kisima huingia mwenyewe

Ujanja wa nyani huishia jagwani

Mchuma janga hula na wakwao

Mbio za sakafuni huishia ukingoni

Vipokezi vya methali hizi

Chambilecho wahenga

Yaye yasiwe

Aisee

Labeka

Lahaula! Lakwata

Hapo ndipo nilipoamini na kusadiki kuwa

Waledi wa lugha waliganga ndipo walipoamba

Visa husika

Mwanafunzi kutumia dawa za kulevya

Kujiingiza katika anasa

Wizi

Ragba

Aliona cha mtema kuni

Kilichompata peku na lungo kilimpata

Alitamani kulia akacheka

Mambo yalimwendea divyo sivyo

Maji yalizidi unga

Alitamani mauti yaje yawaokoe

Kumpa mawaidha ilikuwa sawa na kumpigia mbuzi gambusi/gita

Kumwashia kipofu taa

Alitia masikio pamba

Mawaidha yaliingilia sikio la kushoto na kutokea la kulia

Machozi ya majonzi

Lia kilio cha kite na shaka

Huzunika ghaya ya kuhuzunika

Maisha yalikosa maana yakawa sawa na kaka

Tupu la yai

Machozi yalimwendea njia mbili

Kuwa na kamusi ya matusi

Pyorea mdomo

Tashbihi

Pukutikwa na machozi kama ngamia

Tiririkwa na machozi kama maji mlimani

Bubunjikwa na machozi kama mfereji

Mchafu kama fugo

Takriri

Hakili hakubali

Hajali jando wala togo Si

wa uji si wa maji

Kutomjulia heri wala shari

Akiulizwa haungani

MJADALA

Teknolojia

Ni maarifa ya sayansi na matumizi yake katika mitambo, vyombo na zana katika viwanda, kilimo, ufundi na njia za mawasiliano

Mifano

Kilimo

Vifaru

Trekta

Darubini

Beleshi

Grunedi

Pilau

Bunduki

Mbolea

Bastola

Toroli

Gomborora

Zana za vita

Nyambizi

Manowari

Mzinga

Bazooka

Kombati

Dirizi/dereya

Mawasiliano

Simu – tamba/rununu/mkono

Tarakilishi

Tovuti

Kitenzambali

Barua meme

Kikotoo

Kimemeshi

Mitambo

Kiyoyozi/feni/pauka/pangaboi

Lifti/eleveta

Kreni/winchi/kambarau

Meli

Ndege

Mashua

FAIDA ZA TEKNOLOJIA

Mawasiliano – kupasha habari

Elimisha na kutumbuiza

Methali

Kipya kinyemi ngawa kindonda

Utafiti

Kuvumbua dawa za ndwele/mitambo kurahihisha kazi

Mitambo ya kuchunguza hali ya anga

Elimu

Matumizi ya mitambo

Kanda za video

Methali

Elimu ni bahari

Elimu haitekeki

Mali bila daftari hupotea bila habari

Elimu bila mali ni kama sega bila asali

Usalama

Zana za vita

Donge nono hupatikana baada yakuuza vifaa

Methali

Tahadhari kabla ya hatari

Kilimo na ufugaji

Pembenjeo – mbegu, mbolea, dawa

Ghala la kuhifadhi mazao

Mashine za kukama ng'ombe

Methali

Tembe na tembe huwa mkate

Usafiri

Vyombo vya majini, nchi kavu au barabara

Kuokoa wakati na maisha

Methali

Ngoja ngoja huumiza matumbo

Mavazi

Rahisisha kazi

Kuimarisha uchumi wa chi

MADHARA

Mmomonyoko wa maadili

Huleta maradhi kama saratani

Huleta maafa

Punguza nafasi za kazi

Kuiga tabia za kigeni

Vita

Kuwafanya waja kulaza damu

Mambo mengine muhimu

Viunganishi vya insha ya maelezo

Licha ya

Fauka ya

Aidha

Zaidi ya

Pia isitishe

Mbali na

Hali kadhalika

Tanbihi

Insha sampuli hii huwa na sehemu mbili

Kuunga na kupinga

Mwanafunzi ana uhuru wa kuunga ama kupinga

Katika sehemu ya hitimisho mtahiniwa anatarajiwa kutoa mawazo yake

Tamati

Ningependa kuwajuza kuwa _____

Ningeomba sote tupinge kwa jino na ukucha _____

tusiwe kama chachandu wa kujipalia makaa kwa _____

VISA VYA HUZUNI

Visawe vya huzuni ni masikitiko, majonzi, jitimai, buka, chonda na msiba

Visa hivi huhusu mikasa

Kutekwa nyara

Wizi

Ajali

Zilizala

Mafuriko/charika

Maporomoko ya migodi

Ragba

Juhudi ziligonga mwaba

Maisha yalianza kuingia ufa

Alipovunja ungo alianza kuwa na mienendo benibeni

Mambo yalimwendea upogo/tenge/msobemsobe

Alitokwa ma michirizi ya damu _____ baada ya kupigwa kipopo/kitutu

Kijasho chembamba kilianza kumtoka

Aliondoka kichwa kifuani kama kondoo /shikwa na zabaiki ya uso, tayarini/haya/soni

Uzuri wake ulimteka bakunja akawa haoni hasikii

Akasahau penye urembo ndipo penye ulimbo

Aliyatemea mawaidha/nasaha mate

Alikuwa hayawani kwenye ngozi ya binadamu

Ama kweli_____

Dekeza/engaenga kama yai

Alifunzwa na ulimwengu usiokuwa na huruma

Huruma zake ziligeuka kama umande

Alilia kilio cha kite na shaka bila kufahamu kuwa kilio si dawa

Alikuwa ndumakuwili_____kikulacho ki nguono mwako

Husuda/wivu_____zilimzidi hadi akakosa utulivu

Alivamiwa ghafla bin vuu

Methali

Maji hufuata mkondo

Bendera ikipepea sana huraruka

Mpiga ngumi ukuta huumia mwenyewe

Mpiga mbizi kwenye nchi kavuhuchunue usoni

Pwagu hupata pwaguzi

Mchimba kisima huingia mwenyewe

Vyote ving'aavyo si dhahabu

Vyote viowevu si maji

Njia ya mhini na mhiniwa ni moja

Takriri

Haambiliki hasemezeki

Hana hanani

Hazidishi hapunguzi

Hapiki hapakui

Jando wala togo

Vihusishi

Lahaula!

Yarabi!

masalaale!

Lo!

Lakwata!

Usaindizi

Walitupiga njeki

Niliwatupia upondo

Niliwapa mkono

Tulisaidiana kama kiko na dagali, maiti na jeneza

Tamati

Hakika, hakuna msiba usiokuwa na mwenziwe

Daima dawamu sitalisahau tukio hilo

Matukio hayo hayatafutika kutoka tafakirini mwangu

Ninapokumbuka kisa hicho, machozi hunitiririka njia mbilimbili

INSHA YA MAZUNGUMZO

Mazungumzo ni maongezi, mahojiano ama malimbano baina ya mtu na mwengine au kundi moja na jengine

Yanaweza kuwa

Poroyo/soga/domo

Ni mazungumzo ya kupitisha wakati

Kutafuta ujumbe maalum

Hufanywa kwa njia ya mahojiano

Kundandisi au kumwelekeza mtu

Baina ya mtu na tajriba na Yule anayetakamsaada

Mhusika mmoja asichukue nafasi kubwa

Tumia alama za uakifishaji kama vile koloni, kitone na kipumuo

Sharti pawe na mahali pa kumchacha wiza

Vitendo viweze kuandikwa katika alama za mabano

Fani za lugha zitumike ili kuleta uhondo

Pawe na maagano

Hatua

Mada/kichwa

Huandikwa kwa herufi kubwa kupigiwa mstari

Maudhui

Ni lengo au kusudi la mazungumzo

Msamiati kutegemea lengo la mazungumzo

Vitendo na ishara

Haya yataandikwa katika mabano

(akitari, akilia, akicheka)

Alama za uakifishaji

Koloni (:)

Huandikwa baada ya jina au cheo cha watu

Alama za dukuduku (_ _ _)

Mazungumzo yanaendelea

Paradesi au mabano ( )

Kubana maneno ambayo hayatasemwa

Alama ya hisia (!)

Hutumiwa pamoja na viigizi kuonyesha hisia

INSHA ZA NDOTO

Insha ya ndoto/njozi/ruya/ruiya

Ni maono anayoyapata mtu akiwa usingizini

Huleta hisia za furaha au huzuni

Mtu anaweza kupiga mayowe au kuweweseka kulingana na ndoto

Ndoto za huzuni zinaweza kuhusu

Kifo Wizi

Moto

Mafuriko

Kutishwa na viumbe hatari

Wakati mwingine mhusika hutokwa na jasho, kutabawali au kujikuta mvunguni mwa kitanda

Ndoto ya furaha humfanya mhusika kujilaumu kuwa ilikuwa ni ndoto tu

Inaweza kuhusu

Mahafali Kuwa

tajiri Kupasi

mtihani

Kuzaliwa mahali kama ikulu

Mwandishi asianze kwa kusema kuwa alianza kuota

Mapambo

Baada ya kula chajio

Nilikuwa nimechoka hoi bin tiki

Niliubwaga mgogole wangu kwenye kitanda

Nilijifunika gubigubi na kulala fo fo fo

Hisia za furaha

Nilifurahi ghaya ya kufurahi

Furaha upeo wa furaha

Nilidamka wanguwanguna kushika hamsini zangu

Niliamka alfajiri ya Mungu/ya musa

Ukumbi ulijaa shangwe, nderemo na hoi hoi

Nilipaa na kuelea angani

Vicheko vilishika hatamu jari moja

Hisia za huzunu – jinamizi

Maji yalikuwa yamenifika shingoni

Ulimi uliniganda kinywani

Moyo ulinipapa kama kwamba ulitaka ufunguliwe utoke

Nilishindwa kuongea ni kawa kama mja aluyepokonywa ulimi

Malaika alinisimamia tisti/wima/kititi

Mambo yaliniendea mpera mpera

Nilipiga usiahi/mayowe ambayo yangewafufua wafu

Zogo na zahama lilizuga

Nililia kwa kite na imani lakini hakuna aliyenihurumia

Niliduwaa na kubung'aa kama mzungu wa reli

Kilio cha kikweukweu kilihitimu kikawa cha mayowe

INSHA ZA HANDITHI

Handithi hutambiwa kwa njia ya kusimuliwa

Hurejelea matukio au visa vyenye nasaha kwa jamii

Visa hivi hutumiwa

Kuelimisha

Kushauri

Kuonya

Bidii

Kuonyesha umoja

Enzi za kale watoto walisimuliwa visa hivi na babu au nyanya wakati wa jiono

Mifano

Abunuwasi

Shamba la wanyama

Sungura mwenye pembe

Shujaa fumo loyongo

Ikiwa kisa kilisimuliwa na mwingine mwanafunzi atahitajika kunukuu kazi yake

Mfano

“babu alizoea kutuambia ngano.alianza hivi _____”

Baada ya kuhitimisha kisa mtahiniwa anhitajika kufunga

Ahitimisha kwa ushauri au nasaha

Insha hii yaweza kuchukua mikondo tofauti

Furaha

Majuto

Huzuni

Bidii

Tanbihi

Sanasana wahusika huwa wanyama ambao huwa na hisia za binadamu

Jinsi ya kuanzisha

Paukwa?pakawa! _____

Aliondokea chanjagaa kujenga nyumba kaka mwanangu mwana siti kijino kama chikichi cha kujengea vikuta na vilango vya kupitia _____

Hapo zama za zama _____

Hapo kale _____

Hapo jado aliondokea _____

Enzi za kongu mawe _____

Miaka na dahari iliyopita _____

Katika karne za mababu na bibi zetu _____

Miaka na mikaka iliyopita _____

Handithi!handithi! hapo zama za kale katika kaya/kijiji _____

Fani za lugha

Takriri

Miaka na mikaka

Dhahiri shahiri

Hana hanani

Maskini hohehahe

Daima dawamu

Afriti kijiti

Misemo

Salimu amri

Shika sikio

Temea nasaha mate

Valia miwani

Tia kapuni

Mambo kuenda shoro

Kutojulia heri wala shari

Kuwa fremu ya mtu

Tashbihi

Roho ngumu kama paka

Zurura kama mbwa msokwao/mbwakoko

Tabia kunuka kama kindonda/beberu

Macho mekundu kama ngeu/damu

Kuchukua wekundu wa moto

Methali

Bendera hufuata upepo

Sikio la kufa halisikii dawa

Kutosikia la mwadhini wala la mteka maji msikitini

Nzi kufia juu ya kindonda si haramu

Maji hufuata mkondo

Aambiwaye akakataa hujionea

Ragba

Kabla ya mwadhini kuadhana adhna zake _____

Maji kwa pakacha _____

Julikana kwa ufedhuli

Kuwa sawa na kutumbutia maji

Andamana na makundi yenye mienendo benibeni

Heshima likawa neno geni kwake

Lala kitandani hoi akiwangoja pumzi yake ya mwisho

Lia kilio cha mbwa

Hitimisho

Nyanya/babu alitueleza bayana umuhumu wa _____

Hapo ndipo niliposandiki kuwa _____

Ulumbi wa _____ ulidhihirika waziwazi kuwa

INSHA YA MAELEZO

Hizi huhitaji mtahiniwa kueleza au kutoa sifa za mtu Fulani, kitu Fulani, mahali au mabo Fulani

Mifano

Umuhimu wa maji

Athari za ukimwi

Faida za wanyamapori

Umuhimu wa misitu

Mtahiniwa anaweza kupewa insha hii ikiwa mada mfano

UMUHIMU WA MAJI

Mwongozo ambao ni mwanzo wa insha kisha aendeleze

Mfano

“maji yana manufaa anuwai ____”

Atoe hoja zisizopyngua sita

Iwe na mtiririko mmoja

Sehemu ya hitimisho;atoe change moto kwa jamii au serikali

Mfano

UMUHIMU WA MAJI

Utangulizi

Maana ya maji

Maji ni kiowevu kisicho na rangi kinapatikana mtoni, ziwani, baharini na hata kutokana na mvua

Maji ni uhai

Umuhimu wa maji

Kukonga roho au kuakta kiu

Adinasi hukonga roho

Huweza kuishi bila shabuka au shida yoyote

Husaidia usagaji wa chakula

Mapishi ya vyakula

Chakula hulainika na kuwa na ladha

Huimarisha siha/udole wa binadamu

Humweupusha mlimwengu na magonjwa

Usafi na unadhifu

Kutakata mili ili kuepukana na magonjwa

Kupiga deki

Kusafisha mashine viwandani

Kuwa mchafu kama fungo

Kusafiri jongomeo baada ya kugua maradhi

Usafiri baharini, maziwani na mitoni

Kusafirisha shehena za mizigo

Mizigo mizito kama nanga

Vyombo hivi vya usafiri ni meli, motaboti, ngalawa, merikebu, mashua, manahodha na maserahangi

Kuzungusha mitambo au mashine

Hupata nguvu za umeme au nishati

Nishati hizi huweza kutengeneza bidhaa za madini, vyakula na mavazi

Makao ya wanyama

Kama samaki, kiboko, mamba, kamba na kasa

Samaki ni chakula murua kwa mja na humzuia mja kuoata ndwele

Burudani na michezo

Hamamu na mandibwi ya maji hutumika na wanamichezo kwa mashindano ya kuogelea

Huwa sehemu ya ajira Huletea

nchi pesa za kigeni Kuondoa

uchafu baada ya kazi Maji ni

asili ya uhai

Kuuzima moto

Kivutio cha watalii

Kunyunyizia mimea maji

Viunganishi

Mbali na _____

Fauka ya _____

Isitoshe_____

Zaidi ya _____

Hali kadhalika_____

Hitimisho

Nikilikunja jamvi ninawashauri _____

Hatuna la msalie mtume wala nabii ili kuyatumia maji ipasavyo_____

Ama kweli maji ni kito cha dhamani ambacho kinafaa kulindwa kwa hali na mali

Methali

Maji yakimwagika hayazoleki

Maji ya kifuu ni bahari ya uchungu

Maji mapwa hayaogwi

Maji ni uhai

Maji hufuata mkondo

Maji ukiyavulie nguo yaoge